

УДК 323.272

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ЕТНОПОЛІТОЛОГІЇ

THEORETICAL FOUNDATIONS OF ETHNOPOLITICS

Римаренко С.,
доктор політичних наук, головний
науковий співробітник, Інститут політичних і
етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса
НАН України (Київ, Україна) e-mail:
rymarenk@ipiend.gov.ua

Rymarenko S.,
Doctor of Political Science, Chief Scientist, Institute
of Political and Ethnic Studies I. F. Kuras National
Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine),
e-mail: rymarenk@ipiend.gov.ua

*Розглядаються теоретико-методологічні проблеми сучасної
етнополітології. Досліджуються теоретичні моделі етнічності,
інструментарій, когерентні теорії пощо.*

Ключові слова: етнополітологія, етнічність, єдина теорія етнічності.

*The article deals with theoretical and methodological problems of
modern ethnopolitics. Theoretical models of ethnicity, tools, coherent
theories, etc. are studied.*

Keywords: ethnopolitical, ethnicity, unified theory of ethnicity.

Сучасна етнополітологія досліджує етнонаціональні явища у взаємодії, взаємозв'язку з політикою, і тут склалися теоретичні підходи, які спираються на різні методологічні принципи. А оскільки одним з головних питань етнополітології як науки є питання – які методологічні принципи лежать в основі діючої доктрини української етнополітології (і відповідно державної етнополітики), ситуація не є простою. Специфіка етнополітології визначається значною мірою характером інтерпретацій етнічного буття, етнічності як такої, етнічного феномену, природі етнічних конфліктів. Українська етнополітологія, певним чином, знаходиться в рідніщі західної етнополітичної думки і, таким чином, також базується на трьох головних концептах етнічності: примордіалізмі, конструктивізмі та інструменталізмі.

Теорія примордіалізму не є однорідною, тут можна виділити принаймні два підходи: соціобіологічний та історико-еволюційний. Для соціобіологічного підходу етнічність виступає як об'єктивна, визначальна характеристика людства. Феномен етнічності визначається як явище, детерміноване генетичними та географічними факторами, як розширена форма родинного відбору та зв'язку. І другий підхід – еволюційно-історичний, розглядає етноси як соціальні, а не біологічні спільноти, пов'язані з соціально-історичним контекстом. Етноси – це реально існуючі групи з притаманними їм специфічними рисами – мовою, культурою, ідентичністю.

На кінець ХХ сторіччя виникла інша теорія етносу, згідно якої він розглядався як інструмент, що використовувався політиками задля досягнення своїх інтересів. Такий підхід

отримав назву інструменталізм або ситуаціонізм. На відміну від примордіалізму, інструменталізм орієнтується на виявлення тих функцій, які виконують етнічні спільноти. Базуючись на функціоналізмі, прихильники інструменталізму вважають етнічність продуктом етнічних міфів, які створюються для досягнення певної мети, у тому числі, отримання влади. В цьому контексті, етнічність розуміється як ідеологія, яку формує еліта задля мобілізації мас на боротьбу за владу.

Останнім часом у світовій та вітчизняній етнополітологічній думці набуває поширення конструктивістський підхід до розуміння етнічності та сутності етнічних спільнот, за яким нації, етноси, етнічні групи загалом визначаються як певні конструкти, а етнічність виступає як процес конструювання уявних спільнот. Згідно цього підходу, базові етнічні ознаки, що виступають у примордіалістів первинними, не мають виключної етнічної приналежності, а є загально – соціальними, і напряму залежать від соціально-економічної та політичної ситуації.

Не вдаючись до прискіпливої теоретичної дискусії щодо методологічних принципів відносно розуміння етнічності, все ж таки необхідно підкреслити, що визначення, осмислення, обґрунтування такого надзвичайно складного та амбівалентного феномену, як етнічність неможливо в рамках однієї методологічної моделі. По-перше, всі основні теорії етнічності не мають взаємовиключаючого характеру, певні елементи примордіалізму присутні у конструктивістських моделях, елементи конструктивізму можна знайти у інструменталізмі. До того ж, оскільки теорії етнічності перейшли в етнополітологію з етнології, яка користується дещо іншими методологічними підходами ніж етнополітологія, на порядку денному стоїть питання про інтеграцію методологічних підходів і створення когерентної теорії етнічності, щось на зразок єдиної теорії поля А. Ейнштейна, основою якої може стати теорія конструктивізму. Зрештою, конвергенція методологій є надзвичайно актуально, оскільки сучасні етнополітичні процеси в світі, їх динаміка, нові реалії та виклики, потребують нового теоретичного осмислення не тільки в науковому, академічному дискурсі, а й задля вироблення наукових стратегій регулювання міжетнічних відносин, формування концептів державної етнонаціональної політики, етнополітичного менеджменту, запобігання та регулювання міжетнічних та міжнаціональних конфліктів. Когерентна, синтетична теорія на базі конструктивізму може мати цілий ряд важливих переваг над існуючими моделями. «По-перше, в теоріях цього підходу фокусується увага на відносному характері та ситуаційній залежності етнічності, що дозволяє досліджувати цей феномен на різних «рівнях» та «зрізах»; по-друге, всі теорії конструктивістського підходу практично однаково трактують проблему ролі спорідненості в формуванні етнічної ідентичності, яка може бути використана як вихідна основа для творення різних теорій; по-третє, за період посткомуністичного

розвитку світу стало відомо значно більша кількість фактів зміни етнічності, що само по собі дає унікальну можливість для інтеграції поглядів конструктивістів та інструменталістів» [1, с. 259].

У методологічному контексті, важливе значення для формування «єдиної теорії етнічності» можуть мати наступні теоретичні основи примордіалізму, конструктивізму та інструменталізму.

1. Визнання прихильниками всіх підходів вирішальної ролі етнічної ідентичності з метою само виділення та групи, та визначення її іншими.

2. Обґрунтування примордіалістами існування етнічності як об'єктивної реальності, одвічної характеристики людства, реальності етнічної сфери; застосування історичного підходу в з'ясуванні генези та розвитку етносу в цілому.

3. Впровадження теоретиками інструменталістських концепцій підходів різноманітних соціально-психологічних теорій в поясненні феномену етнічності як ефективного засобу в подоланні відчуження між людьми, характерної для сучасного суспільства масової культури, споживацьких цінностей та прагматизму, відтворення етнічного рівноправ'я.

4. Обґрунтування конструктивістами ролі ідеологічної діяльності, політичної еліти в формуванні етнічної солідарності [2].

Формування «єдиної теорії етнічності» безумовно не є одномоментним та лінійним процесом. Адже потребує «узгодженості» цілий комплекс теоретико-методологічних проблем: теоретико-методологічні засади та концептуальні основи аналізу етнополітичних процесів, виявлення основних трендів та «синтезування» єдиного тезаурусу, понятійно-термінологічного корпусу; теорія етнічності, концепти ідентичності, етнічної мобілізації; теорія нації, взаємовідносини між особою, нацією та державою; теорія націоналізму, його роль у суспільно-політичному розвитку; теорія етнонаціональної політики, природа політизації етнічності, проблеми національного самовизначення, проблеми національного, народного та державного суверенітету; теорія етнополітичних конфліктів, методи запобігання, регулювання та мінімізації їх ескалації. Зрештою, когерентна «єдина теорія етнічності» може слугувати дієвою методологічною базою для аналізу новітніх трендів етнополітичної реальності, своєрідною «ниткою Аріадни» у пошуках «демонів етнічності» та інструментом реалізації на нових теоретико-методологічних засадах державної етнонаціональної політики.

Однією з визначальних методологічних проблем, з якою стикається етнополітологія як наука, є розрізнення етнічного і національного. У більшості праць із цієї тематики етнічне розуміється як у тому сенсі, що воно є завжди ніби стихійною і виступає латентною формою національності. На практиці етнічна ідентифікація реалізується як безпосереднє розрізнення «своїх» і «чужих» та оперування відповідними маркерами – мови, поведінки, елементів культури. Етнічна ідентичність природним чином реалізується у

сфері традиційної культури і побуту, але щойно вона наповнюється політичним змістом і особливо коли бере на озброєння імператив національного самовизначення, така ідентичність вже є національною. Умовність цієї межі між етнічною і національною приналежністю спонукає навіть авторів авторитетних видань вводити до наукового обігу неологізм «українська етнонація» [3, с. 5].

Обговорення питань теорії та методології етнополітології як науки, має принципове значення для самої науки, так як розроблений інструментарій говорить про ступінь її зрілості, а теоретико-методологічні дискусії всередині етнополітології свідчать про її потенціал та можливості подальшого зростання. Більш того, розвинена теорія та методологія є основою для дослідження етнополітичних процесів і для вироблення відповідних політичних рішень.

У сучасних вітчизняних етнополітичних дослідженнях найбільш прийнятною та евристично плідною можна вважати методологію, що ґрунтується на принципах наукового плюралізму, який осмислюється з позицій методологічного релятивізму, а серед основних методів, які мають бути інтегровані сучасною етнополітологією, особлива увага має бути приділена біодетермінізму, який вважається визначальним у дослідженні глибинних процесів національної та етнічної свідомості, у тому числі підсвідомості, етнічного та національного характеру, психології [4].

Останніми роками вітчизняні дослідники почали використовувати новітні методи дослідження, в першу чергу контент-аналіз та дискурс-аналіз. Його широке застосування в етнополітологічних дослідженнях доцільне тому що, по-перше, мовний дискурс, пошук політики у мові і мові у політиці – це прерогатива саме цієї галузі знання, а базова в етнополітологічних категоріях категорія ідентичності виступає водночас одним центральних аспектів теорії дискурсу, а по-друге, тим, що в етнополітології немає консенсусу стосовно базових понять, деякі з них є не просто розвитими, а такими, що допускають протилежні трактування [5].

Привертає увагу також методологія, що застосовується у синергетиці. Пропонувалося застосування її принципів для формування суті, шляхів та засобів конструювання української політичної нації [6].

Складнощі в сучасній вітчизняній етнополітології полягають у певній парадигмальній невизначеності, еkleктичному поєднанні протилежних дослідницьких підходів, в непроробленості концептів, у відсутності чітких дефініцій, двозначності вживання понять і термінологічної плутанині. Для прикладу наведемо деякі основні термінологічні блоки, в яких описується дана проблематика. Політика – національна, етнічна, етнонаціональна. Нація – українська, політична, громадянська, етнічна. Держава – національна, багатонаціональна, поліетнічна, етнічна. Спільнота – національна, етнічна, етнонаціональна. Група – етнічна, етнонаціональна. меншини –

національні, етнічні. Титульний (–а) – етнос, нація. Еліта – національна, етнічна, етнополітична. Фактор – національний, етнічний. Відносини – національні, міжнаціональні, міжетнічні. Злагода – міжнаціональна, міжетнічна. Багатонаціональний – народ. Поліетнічний – регіон, країна, населення, суспільство.

Ці невизначеності і навіть суперечності понятійно–категоріального апарату стосуються не тільки наукового дискурсу, а переходять на конституційно–законодавчий рівень. Законодавець використовує терміни та поняття, що можуть трактуватися багатозначно. Адже в різних законодавчих актах використовуються терміни «український народ» і «народ України». Чи є ці поняття тотожними чи вони мають різну конотацію? Як співвідносяться між собою нація, титульна нація, етнос, український народ, корінні народи тощо? Викликає багато запитань і сама проблема корінних народів в українському контексті. Крім того, варто врахувати і відхід європейської спільноти від жорсткого поділу націй на етнічні та громадянські. Визначення, нещодавно запропоноване Радою Європи – «нація – це громадянська полікультурна поліетнічна спільнота».

«Складається враження, що при всій своїй обмеженості, недосконалої і застарілої концептуальна і нормативна база етнонаціональної політики в Україні відображає той хисткий баланс інтересів і світоглядних компромісів, який дозволяв до останнього часу зберегти мир і відносну стабільність етнонаціональних відносин. Тому кожна не досить переконлива спроба внести у це питання додаткову чіткість і однозначність сприймається як загроза зруйнування встановленого балансу» [7].

Можна погодитися з твердженням фахівців Інституту стратегічних досліджень що «головна причина існуючих теоретико–концептуальних протиріч, на нашу думку, полягає не в тому, що відносини між етносами є такими вже складними самі по собі, чи в тому, що українська ситуація є в цьому відношенні винятковою. Визначення засад державної етнополітики в нашій державі стикається з набагато складнішою і нерозв'язаною досі проблемою концептуальних засад формування спільної української ідентичності, яка була б адекватною сучасним викликам національно–державного будівництва і реаліям ХХІ ст.» [7].

Зрозуміло, що за цими термінологічними невизначеностями і проглядаються якраз різні дослідницькі парадигми. Натомість, онтологічні виміри етнополітичного буття України значно випередили розвиток понятійно–категоріального апарату. Отже, ситуація в сфері етнополітології та етнополітики не є якимось винятком з поміж інших наук суспільно–політичного комплексу, проте вона вимагає конструктивних змін, подолання архаїчних ідей, неприпустимості механічного запозичення зарубіжних концептів, модернізації концептуальних підходів, вдосконалення категоріального апарату.

Список використаних джерел

1. Алдошина, М., 2014. 'Основы поликультурного образования', Москва–Берлин: *DirectMEDIA*, 260 с.
2. 'Этнополитология как наука и ее связь с этнополитикой'. [online] Доступно: <http://soc-work.ru/article/564>
3. Євтух, В., Трошинський, В., Галушко, К., Чернова, К., 2004. 'Етнонаціональна структура українського суспільства. Довідник', К.: *Наукова думка*.
4. Кресіна, І. 'Методологічні проблеми етнополітичних досліджень', *Етнополітологія в Україні*, с.27, 29, 30.
5. Нагорна, Л. 'Дискурс–аналіз у предметному полі етнополітології', *Етнополітологія в Україні*, с.39.
6. Римаренко, С., 2002. 'Українська політична нація – міф чи реальність?', *Україна в сучасному світі. Конференція українських випускників програм наукового Стажування у США*.
7. 'Концептуальні засади безпекової політики у сфері національної ідентичності та міжетнічних відносин в Україні. Наукова доповідь Інституту стратегічних досліджень'. [online] Доступно: http://old.niss.gov.ua/Table/30092010/0930_dop.pdf

References

1. Aldoshina, M., 2014. 'Osnovy polikul'turnogo obrazovaniya (Basics of multicultural education)', Moskva–Berlin: *DirectMEDIA*, 260 s.
2. 'Jetnopolitologija kak nauka i ee svjaz' s jetnopolitikoj (Ethnopolitology as a science and its connection with ethnopolitics)'. [online] Dostupno: <http://soc-work.ru/article/564>
3. Jevtuh, V., Troshhyns'kyj, V., Galushko, K., Chernova, K., 2004. 'Etnonacional'na struktura ukrai'ns'kogo suspil'stva. Dovidnyk (Ethnonational structure of Ukrainian society. Directory)', K.: *Naukova dumka*.
4. Kresina, I. 'Metodologichni problemy etnopolitychnyh doslidzen' (Methodological problems of ethnopolitical research)', *Etnopolitologija v Ukrai'ni*, s.27, 29, 30.
5. Nagorna, L. 'Dyskurs–analiz u predmetnomu poli etnopolitologii' (Discourse analysis in the subject field of ethnopolitics)', *Etnopolitologija v Ukrai'ni*, s.39.
6. Rymarenko, S., 2002. 'Ukrai'ns'ka politychna nacija – myf chy real'nist'? (Ukrainian political nation – myth or reality?)', *Ukrai'na v suchasnomu sviti. Konferencija ukrai'ns'kyh vypusknnykiv program naukovogo Stazhuvannja u SSHA*.
7. 'Konceptual'ni zasady bezpekovoi' polityky u sferi nacional'noi' identychnosti ta mizhetnichnyh vidnosyn v Ukrai'ni. Naukova dopovid' Instytutu strategichnyh doslidzen' (Conceptual principles of security policy in the field of national identity and interethnic relations in Ukraine. Scientific report of the Institute for Strategic Studies)'. [online] Dostupno: http://old.niss.gov.ua/Table/30092010/0930_dop.pdf

* * *